

Njemački matematičar i filozof Gottlob Frege (1848-1925) osnivač je suvremenog oblika simboličke logike i jedan od najdubljih istraživača na području filozofije matematike, logike i filozofije jezika. Izvršio je veliki utjecaj na formiranje filozofskih i logičkih pogleda E. Husserla, B. Russella i L. Wittgensteina.

Za pobliže upoznavanje Fregeova djela nezaobilazna je knjiga G. Švoba Frege - pojmovno pismo.

Značajnija djela: Begriffsschrift (1879); Die Grundlagen der Arithmetik (1884); Funktion und Begriff (1891); "Über Begriff und Gegenstand" (1892); "Über Sinn und Bedeutung" (1892); Grundgesetze der Arithmetik (1893-1903); "Logische Untersuchungen" (1923).

Tekst koji donosimo u prijevodu objavljen je u: Tromjesečnik za znanstvenu filozofiju, 16, (1892.), pp. 192-205.

Gottlob Frege

O pojmu i predmetu

Benno Kerry je napisao niz članaka¹ u ovom tromjesečniku u kojima se djelomice slaže, a djelomice poriče moje Osnove aritmetike i neke druge moje spise. Ovo mi može biti samo drago i vjerujem kako se najbolje mogu zahvaliti tako što ću započeti analizu točaka koje je on osporio. Ovo mi se čini tim potrebnije što se njegov prigovor bar djelomice temelji na krivom razumijevanju mojih izlaganja o pojmu, koje bi s njim i drugi mogli dijeliti, i što mi se ta stvar čini dovoljno važna i teška da bi se i bez obzira na taj poseban povod trebala još detaljnije obraditi nego što sam to već učinio u svojim Osnovama.

Riječ "pojam" je različito korištena, djelomice u psihološkom, djelomice u logičkom smislu, a djelomice i u nejasnoj mješavini prvog i drugog. Ova već postojeća sloboda nalazi svoje sigurno ograničenje u zahtjevu da se zadrži jednom preuzeti način upotrebe. Dakle, ja sam se odlučio za to da provedem strogu logičku upotrebu. Pitanje da li je prikladno ovo ili nešto drugo, želim ostaviti po strani kao manje važno. Može se lako sporazumjeti oko načina izražavanja kada se jednom prihvati kako je ovdje nešto što zaslužuje posebno ime. Čini mi se kako je Kerryevo nerazumijevanje uvjetovano time što on svoj

¹[Tromjesečnik za znanstvenu filozofiju 9, 1885, str. 433-493; 10, 1886, 419-467; 11, 1887, 53-116, 249-307; 13, 1889, 71-124, 392-419; op. izd.]

vlastiti način upotrebe riječi "pojam" nehotice brka s mojim. Odavde zacijelo lako proizlaze proturječja koja ne idu na račun mog načina upotrebe.

Kerry poriče ono što on zove mojom definicijom pojma. Pritom ja pak želim prije svega primijetiti, kako moje objašnjenje nije mišljeno kao prava definicija. Ne može se opet zahtijevati da sve bude definirano, kao što se ni od kemičara ne može zahtijevati da sve razloži. Što je jednostavno, ne može biti razloženo, a što je logički jednostavno, ne može biti uistinu definirano. Logički jednostavno je isto tako nerazlučivo kao većina kemijskih elemenata; u oba slučaja do njih dolazimo tek znanstvenim radom. Ako je pak otkriveno nešto što je jednostavno ili barem mora do daljnjeg vrijediti kao jednostavno, onda će se stvoriti naziv, jer jezik neće izvorno imati odgovarajući izraz. Definicija pri uvođenju imena za logički jednostavno nije moguća. Tada ne preostaje ništa drugo nego čitaocima i slušaocima migom uputiti na to da pod riječima razumiju ono mišljeno.

Kerry ne želi razliku pojma i predmeta dopustiti kao apsolutno vrijedeću. On kaže: "Na prijašnjem mjestu izrazili smo sâmo gledište kako odnos između sadržaja pojma i predmeta pojma treba biti u izvjesnom smislu osobit i nesvodiv. S ovime ni u kom slučaju nije u vezi shvaćanje po kojem se svojstva biti predmet i biti pojam međusobno isključuju. Zadnje shvaćanje slijedi iz prvog otprilike na taj način kao da odnos oca i sina ne bi bio povratan te iz toga slijedi da netko ne bi mogao biti istovremeno otac i sin (iako ne naravno npr. otac ovoga čiji je sin)."

Nadovežimo se na ovu poredbu! Da postoje ili su postojala bića koja su doduše bili očevi, ali ne i sinovi, takva bi bića očigledno bila druge vrste nego ljudi, koji jesu sinovi. Slično se događa, dakle, i ovdje. Pojam - kako ja razumijem tu riječ - je predikativan². Ime predmeta, tj. vlastito ime, nasuprot tome je potpuno neprikladno za primjenu kao gramatički predikat. Ovo dakako zahtijeva objašnjenje kako bi se izbjegla kriva tumačenja. Ne bi li se jednako dobro moglo nešto reći o nečemu bio to Aleksandar Veliki, ili broj četiri, ili planet Venera, kao i kad se izriče nešto o nečemu bilo to zeleno ili sisavac? Kada se tako razmišlja, ne razlikuju se načini upotrebe riječi "je". U oba zadnja primjera ona služi kao kopula, kao riječ koja oblikuje izraz. Kao takva može ponekad biti zastupljena samim nastavcima za lica. Uspoređuje se npr. "ovaj list je zelen" i "ovaj list se zeleni". Tada kažemo kako nešto potpada pod pojam, a gramatički predikat pritom znači taj pojam. Nasuprot tome, u prva tri

²On je naime značenje gramatičkog predikata.

primjera je "je" upotrijebljeno kao u aritmetici znak jednakosti, za izražavanje jednakosti.³ U rečenici "Zornjača⁴ je Venera" imamo dva vlastita imena "Zornjača" i "Venera" za isti predmet. U rečenici "Zornjača je planeta" imamo jedno vlastito ime: "Zornjača" i jednu pojmovnu riječ: "planeta". Jezično se doduše nije ništa dogodilo osim što je "Venera" zamijenjena riječju "planeta", ali je činjenica da je odnos postao posve drukčijim. Jednakost je preokretljiva⁵; potpadanje predmeta pod pojam nije preokretljiv odnos. To "je" u rečenici "Zornjača je Venera" nije očigledno čista kopula, nego i sadržajno bitan dio predikata, tako da u riječi "Venera" nije sadržan cijeli predikat.⁶ Može se pritom reći: "Zornjača nije ništa drugo nego Venera", a onda ovdje imamo razloženo u četiri riječi ono što je prije bilo u jednostavnom "je", a u "nije ništa drugo nego"⁷ je, dakle, "je" zaista samo još kopula. Što je, dakle, ovdje izraženo, nije Venera, nego ništa drugo nego Venera. Ove riječi znače jedan pojam pod koji, dakako, potpada jedan jedini predmet. Međutim, takav pojam mora još uvijek biti razlikovan od predmeta⁸. Ovdje imamo riječ "Venera", koja zapravo nikad ne može biti predikat, premda može biti dio predikata. Značenje⁹ ove riječi ne može se nikada pojaviti kao pojam, nego samo kao predmet. Da nešto postoji što je takve vrste, ne bi dakako ni Kerry želio poreći. Time bi se ukinula razlika, čije je prepoznavanje vrlo važno, između onoga što se može pojaviti samo kao pojam i svega ostalog. A ova razlika ne bi bila izbrisana kada bi i bila istina, što Kerry misli, da ima pojmova koji bi mogli biti i predmeti. Dakako, postoje zaista slučajevi u kojima se takvo stajalište čini održivim. Sâm sam na to ukazivao (Osnove §53 na kraju) kako bi pojam mogao potpadati pod viši, što ipak nije zamjenjivo s podređivanjem jednog pojma pod drugi. Kerry se ne poziva na to, nego daje sljedeći primjer: "#pojam 'konj'¹⁰ je lako usvojiv pojam" i misli da je pojam "konj" predmet, tj. jedan od predmeta koji potpadaju

³Upotrebljavam riječ "jednako" i znak "=" u smislu "isto kao", "ništa drugo nego", "identično s". Usp. predavanja E. Schrödera o algebri logike (Leipzig 1890) 1.sv. §1. gdje je ipak za prigovoriti kako nije pravljena razlika između temeljno različitih odnosa potpadanja predmeta pod pojam i podređivanja pojma pod pojam. Također postoje primjedbe na njegove opaske o pojmu "Vollwurzel". Znak □ kod Schrödera ne zamjenjuje jednostavno kopulu.

⁴Zvijezda Danica, drugi planet u Sunčevom sustavu. (op. prev.)

⁵Simetrična (op. prev.)

⁶Usp. moje Osnove §66. nap.

⁷"ist nichts anderes als" doslovce "je ništa drugo nego" (op. prev.)

⁸Usp. moje Osnove §51.

⁹Usp. moj članak o smislu i značenju, koji uskoro izlazi u časopisu za filozofiju i filozofsku kritiku.

¹⁰Određeni i neodređeni član bi se tek približno moglo prevesti s ovaj/taj (za određeni član) i neki (za neodređeni). Umjesto toga uvodim znak "#" na mjestima gdje u originalu stoji određeni član, a znak "+" gdje stoji neodređeni član, gdje god se to čini neophodnim za razumijevanje teksta. Odgovarajuća su

pod pojam "lako usvojev pojam". Posve točno! Dvije riječi¹¹ "#pojam 'konj'" označuju jedan predmet, ali baš zato ne pojam na način na koji ja tu riječ upotrebljavam. Ovo se u potpunosti slaže s obilježavanjem¹² iznijetim s moje strane, prema kojem jednina određenog člana uvijek ukazuje na predmet, dok neodređeni prati pojmovnu riječ. Kerry doduše misli kako se na jezičnim razlikovanjima ne mogu temeljiti logička određenja; ali nitko to ne može izbjeći tko takva određenja pravi na način kako ja to činim, jer se bez jezika ne bismo mogli sporazumjeti i konačno smo pritom uvijek upućeni na povjerenje da drugi uglavnom razumije riječi, oblike i tvorbu rečenice kao i mi sami. Kao što je već rečeno: nisam želio definirati, nego samo dati mig, pri čemu sam se pozvao na opći njemački osjećaj za jezik. Pritom mi savršeno ide u prilog to što se jezična razlika tako dobro slaže sa stvarnom. Kod neodređenog člana nije primijećeno nikakvo odstupanje od našeg pravila, osim ako se radi o zastarjelim izrazima kao "+plemeniti savjetnik". S određenim članom stvari nisu baš tako jednostavne, posebice u množini, međutim na ovaj slučaj se moje obilježavanje ne odnosi. S jedninom je stvar, koliko vidim, dvojbena samo onda kada stoji umjesto množine, kao u rečenicama: "#Turčin je opsjedao Beč", "#konj je četveronožna životinja". Ovi slučajevi su toliko lako prepoznatljivi kao posebni da će naše pravilo teško izgubiti na vrijednosti kad se oni pojave. Jasno je kako je u prvoj rečenici "#Turčin" vlastito ime za narod. Druga rečenica je najpodesnija da bude shvaćena kao izraz općeg suda kao: "svi konji su četveronožne životinje" ili "svi zdravi konji su četveronožne životinje", o čemu će još poslije biti riječi.¹³ Kada dakle Kerry moje obilježavanje naziva neprikladnim i kad tvrdi da u rečenici - "pojam o kojem upravo govorim je pojedinačni pojam" - ime koje se sastoji od prvih pet riječi sigurno znači jedan pojam, tada on riječ "pojam" ne razumije na moj način i proturječje ne leži u mojem određenju. No nitko ne može zahtijevati da se moj način izražavanja mora slagati s Kerryevim.

razlikovanja određenog i neodređenog člana u drugim jezicima <engleski: the/a(an), francuski: le,la/un,une>. (op. prev.)

¹¹U originalu: "Die drei Wörter...", tri riječi budući da se računa i član. (op. prev.)

¹²Osnove §51, §66. nap. str. 80.

¹³Sada se, kako se čini, priklanja pretjerivanju u pogledu domašaja rečenice, kako različiti jezični izrazi nikad nisu savršeno istovrijedni i kako se riječ nikada ne može točno prevesti u drugom jeziku. Može se ići i dalje i reći kako čovjek jednog jezika nikad ne poima jednu te istu riječ potpuno na isti način. Koliko ima istine u tome, neću istraživati, nego samo naglasiti kako usprkos tome u različitim izrazima leži nešto zajedničko što zovem smislom, a kod rečenica mislim; drugim riječima, ne smije biti krivo shvaćeno kako se istim smislom, istom mišlju može izraziti različito, gdje logika ne može uzeti u obzir razlike u razumijevanju, rasvijetljenosti i obojenosti smisla već samo razlike u smislu. Moguće je da jedna rečenica ne daje ni više ni manje obavijesti od druge; usprkos svim raznolikostima jezika čovječanstvo ima zajedničko misaono bogatstvo. Ako se svaka preinaka izraza æeli zabraniti s opravdanjem da se time mijenja i sadržaj, onda se logika upravo paralizira, jer njena zadaća nije razrještiva u tome da se misli nanovo prepoznaju u njihovim raznolikim oblicima. Tada bi svaka definicija bila odbačena kao pogrešna.

Zacijelo se ne može krivo shvatiti da je posrijedi neizbježna jezična strogost kada tvrdimo: pojam konj nije pojam¹⁴ dok je istovremeno npr. grad Berlin grad i vulkan Vezuv vulkan. Jezik se ovdje nalazi u teškom položaju, koji opravdava odstupanje od svakidašnjeg. To da je naš slučaj poseban, Kerry sâm naznačuje navodnim znacima kod riječi "konj" - ja upotrebljavam u istu svrhu kurzivna¹⁵ slova. Ne postoji razlog da se riječi "Berlin" i "Vezuv" obilježe na sličan način. Nerijetko kod logičkih istraživanja postoji potreba nešto izreći o pojmu i to preobličiti i u uobičajeni oblik za takve iskaze, što naime postaje iskaz sadržaja gramatičkog predikata. Zatim bi se očekivao pojam kao značenje gramatičkog subjekta; ali pojam se zbog svoje predikativne prirode ne može tek tako pojaviti, mora biti prvo preobražen u predmet ili, točnije rečeno, mora biti zastupljen putem predmeta¹⁶ kojeg označujemo pomoću ponuđene riječi "pojam", npr.

"pojam čovjek nije prazan".

Ovdje se prve dvije riječi moraju shvatiti kao vlastito ime¹⁷, koje se u isto tako maloj mjeri može predikativno upotrijebiti kao otprilike "Berlin" ili "Vezuv". Kada kažemo: "Isus potpada pod pojam čovjek", tada je predikat (bez obzira na kopulu)

"potpadajući pod pojam čovjek",

a to znači isto što i

"+čovjek".

Međutim, veza riječi

"pojam čovjek"

samo je jedan dio ovoga predikata.

Protiv predikativne prirode pojma može vrijediti to da se govorilo ipak o pojmu subjekta. Ali i u takvim slučajevima kao npr. u rečenici

"svi sisavci imaju crvenu krv"

gdje se predikativna priroda¹⁸ pojma ne može krivo shvatiti, jer umjesto toga se može reći:

¹⁴Slično se događa kada u vezi s rečenicom "ova ruža je crvena" kažemo: gramatički predikat "je crvena" pripada subjektu "ova ruža". Ovdje riječi "gramatički predikat 'je crvena'" nisu gramatički predikat, nego subjekt. Upravo time što ga jasno nazivamo predikatom oduzimamo mu to svojstvo.

¹⁵[U originalnom tekstu, odgovarajući zadaći koje se Frege drži: "zatvorena"; op. izd.]

¹⁶Usp. moje Osnove str. X [str. XII pretiska 1962]

¹⁷Vlastitim imenom nazivam svaki znak za predmet.

¹⁸Ono što ovdje nazivam predikativnom prirodom pojma, samo je poseban slučaj nedostatne nadopune i nezasićenosti, koje sam u svojem spisu Funkcija i pojam označio kao bitne za funkciju.

"sve što je sisavac, ima crvenu krv",

ili

"ako je nešto sisavac, onda ima crvenu krv".

Dok sam pisao svoje Osnove aritmetike, još nisam pravio razliku između smisla i značenja¹⁹ i zato sam pod izrazom "prosudivi sadržaj" obuhvatio ono što sada različito označujem kao "misao" i "istinosnu vrijednost". Objašnjenje dano na str. 77. ne odobravam više u potpunosti, premda sam uglavnom još uvijek istog mišljenja. Ukratko možemo reći kad razumijemo "predikat" i "subjekt" u jezičnom smislu: pojam je značenje predikata, predmet je ono što nikad u potpunosti ne može postati značenje predikata, no doduše može biti značenje subjekta. Pritom valja primijetiti kako riječi "svi", "svaki", "nijedan", "neki" stoje ispred pojmovnih riječi. Odnose između pojmova izričemo u univerzalnim i partikularnim, afirmativnim i negativnim rečenicama i naznačujemo posebnu vrst ovog odnosa onim riječima koje, dakle, nisu logički uže vezane s pojmovnim riječima koje iz toga slijede, nego su povezane s cijelom rečenicom. To se lako vidi kod negacije. Ako u rečenici

"svi sisavci su kopnene životinje"

veza riječi "svi sisavci" izražava logički subjekt predikatu su kopnene životinje, onda se mora, kako bi se negirala cjelina, negirati predikat: "nisu kopnene životinje". Ako se umjesto toga stavi negacija ispred "svi", iz toga slijedi kako "svi" logički pripada predikatu. Nasuprot tome, negiramo rečenicu "pojam sisavac je podređen pojmu kopnena životinja" tako što negiramo predikat: "nije podređen pojmu kopnena životinja".

Ako tvrdimo kako u mojem načinu govora izrazi kao "pojam F" ne označuju pojmove nego predmete, onda su Kerryevi prigovori najvećim dijelom neodrživi. Ako on misli (str. 281.) kako sam izjednačio pojam i opseg pojma, onda se vara. Samo sam izrekao mišljenje kako se može u izrazu "broj, koji pripada pojmu F, je opseg pojma istobrojan pojmu F" zamijeniti riječi "opseg pojma" s "pojam". Ovdje doduše treba pripaziti kako je ova riječ onda povezana s određenim članom. Uostalom to je bila usputna primjedba, na kojoj nisam ništa temeljio.

Dok stoga Kerryu ne uspijeva ispuniti jaz između pojma i predmeta, mogli bi se u tom smislu upotrijebiti moji vlastiti sudovi. Rekao sam²⁰ kako navod broja sadrži iskaz o pojmu; govorim o

Tamo se izraz "funkcija $f(x)$ " ipak nije dao izbjeći, premda se strogo provodi to da značenje ovih riječi nije funkcija.

¹⁹Usp. moj članak o smislu i značenju u »asopisu za filozofiju i filozofijsku kritiku.

²⁰Osnove §46.

svojstvima koja su izrečena o pojmu, a dopuštam da jedan pojam potpada pod drugi viši²¹. Nazvao sam egzistenciju svojstvom pojma. Što pod ovim shvaćam, najbolje će postati jasnije na primjeru. U rečenici "postoji barem jedan kvadratni korijen iz 4" nije ništa izraženo o određenom broju 2, niti o -2, nego o pojmu, naime o kvadratni korijen iz 4, da ovaj nije prazan. Ako istu misao izrazimo ovako: "pojam kvadratni korijen iz 4 je ispunjen", onda prvih pet riječi čine vlastito ime predmeta, a o tom predmetu je nešto izrečeno. No treba dobro pripaziti na to da ovaj izraz nije isti kao onaj koji sam izrekao o pojmu. Ovo je čudesno onome koji krivo shvaća da se misao može raznoliko razložiti i kako se time čas ovo čas ono pojavljuje kao subjekt i kao predikat. Samim mislima još nije određeno što je shvaćeno pod subjektom. Ako se kaže: "subjekt ovog suda", onda se samo tada označuje nešto određeno, istovremeno se upućuje na određenu vrstu razlaganja. Ovo se uglavnom čini vezom s određenim doslovnim tekstom. No ne smije se nikad zaboraviti kako različite rečenice mogu izraziti istu misao. Tako se u nas može naći i iskaz o broju 4:

"broj 4 ima svojstvo da postoji nešto čiji je on kvadrat".

Jezik ima načina da dopusti da se čas jedan, čas drugi dio misli pojavi kao subjekt. Jedan od najpoznatijih je razlikovanje oblika aktiva i pasiva. Zato nije nemoguće da se ista misao pri jednom razlaganju pojavljuje kao singularna, kod drugog kao partikularna, a kod trećeg kao univerzalna. Prema tome, ne smije biti iznenađujuće da ista rečenica može biti shvaćena kao iskaz o pojmu i također kao iskaz o predmetu, ako se uzme u obzir da su ti iskazi različiti. Nemoguće je u rečenici "postoji najmanje jedan kvadratni korijen iz 4" riječi "kvadratni korijen iz 4" zamijeniti s "pojam kvadratni korijen iz 4"; tj. iskaz koji odgovara pojmu, ne odgovara predmetu. Premda se u našoj rečenici pojam ne može pojaviti kao subjekt, ipak se nešto izriče o njemu. To se može shvatiti tako kao da se izražava potpadanje pojma pod viši.²² Ali time razlika između pojma i predmeta ni u kom slučaju neće biti izbrisana. Ponajprije primjećujemo kako pojam u rečenici "postoji najmanje jedan kvadratni korijen iz 4" nije zatajio svoju predikativnu prirodu. Može se reći "postoji nešto što ima svojstvo da pomnoženo samo sa sobom daje 4". Dakle, ne može se nikada nešto o predmetu izreći što se ovdje izreklo o pojmu, jer vlastito ime nikad ne može biti izraz za predikat, iako može biti dio takvog predikata. Ne želim reći kako bi bilo pogrešno izreći o predmetu to što je ovdje izrečeno o pojmu; nego želim reći

²¹Osnove §53.

²²U svojim sam Osnovama takav pojam nazvao pojmom drugog reda, a u mojem spisu "Funkcija i pojam" pojmom drugog stupnja, što i ovdje želim učiniti.

kako bi to bilo nemoguće, kako bi to bilo besmisleno. Rečenica "postoji Julije Cezar" nije niti istinita niti neistinita, nego besmislena, premda rečenica: "postoji +čovjek s imenom Julije Cezar"²³ ima svoj smisao; ali i ovdje imamo ponovo jedan pojam, kao što da naslutiti neodređeni član. Isto imamo u rečenici: "postoji samo jedan Beč". Ne smijemo se dati zavarati time što jezik ponekad koristi istu riječ djelomično kao vlastito ime, djelomično kao riječ za pojam. Broj ovdje nagovještuje kako posljednji slučaj postoji. "Beč" je ovdje također pojmovna riječ kao "Kaiserstadt"²⁴. Može se u tom smislu reći "Trst nije Beč". Ako nasuprot tome u rečenici "pojam kvadratni korijen iz 4 je ispunjen" nadomjestimo prvih pet riječi koje čine vlastito ime s vlastitim imenom Julije Cezar, onda dobivamo rečenicu koja ima smisla, ali pogrešnog; jer ispunjenost, kako ovdje razumijemo tu riječ, može zbilja biti izražena samo predmetom posebne vrste, naime one koja može biti označena vlastitim imenom oblika "pojam F". Riječi "pojam kvadratni korijen iz 4" odnose se u pogledu svoje zamjenjivosti bitno drugačije od riječi "kvadratni korijen iz 4" u našoj izvornoj rečenici, tj. značenja obaju ovih spojeva riječi su bitno različita. Što je ovdje prikazano jednim primjerom, vrijedi univerzalno: pojam se ponaša bitno predikativno i ondje gdje se nešto o njemu izriče; prema tomu može tamo opet biti zamijenjen samo pojmom, nikada predmetom. Iskaz koji se stvara o nekom pojmu ne pristaje uz predmet. Pojmovi drugog stupnja, pod koje potpadaju pojmovi, bitno su različiti od pojmova prvog stupnja, pod koje potpadaju predmeti. Veza predmeta i pojma prvog stupnja pod koji potpada različita je od svakako slične veze između pojmova prvog i drugog stupnja. Možda se može, udovoljivši istovremeno i sličnosti i različitosti, reći kako predmet potpada pod pojam prvog stupnja, a pojam pada u pojam drugog stupnja.²⁵ Razlika pojma i predmeta, dakle, ostaje u punoj oštirini.

S time u vezi je ono što sam rekao u §53 mojih Osnova o mojem načinu upotrebe riječi "svojstvo" i "oznaka". Kerryevi izvodi daju mi povoda da se na to još jedanput osvrnem. One riječi služe za označavanje veze u rečenicama kao "□ je svojstvo od □" i "□ je oznaka za □". Prema mom načinu

²³Ovaj bi se dio rečenice: "es gibt einen Mann mit Namen Julius Cäsar" mogao prevesti "postoji jedan čovjek s imenom Julije Cezar", kada bi dakle neodređeni član preveli s "jedan" što, premda u hrvatskom jeziku nema određenog i neodređenog člana, ipak u govoru u gradskim sredinama čini se postoji - kao npr. razlika između iskaza "Bio sam kod jednog prijatelja" i "Bio sam kod prijatelja". Razlika nije samo u broju ispred "prijatelja" nego i u određenosti (jedan, neodređeni prijatelj u prvoj rečenici / određeni u drugoj). Ovakvim prijevodom bio bi međutim skriven neodređeni član jer bi se mislio samo broj. (op. prev.)

²⁴"Kaiserstadt" (fig.) - ime za Beč. Prevede li se s "Carigrad" može doći do zabune. (op. prev.)

²⁵"Man könnte vielleicht, un dem Unterschiede zugleich mit der Ähnlichkeit gerecht zu werden, sagen, ein Gegenstand falle unter einen Begriff erster Stufe, und ein Begriff falle in einen Begriff zwieter Stufe." (op. prev.)

govora, nešto može biti istovremeno svojstvo i oznaka, ali ne o istome. Pojmove pod koje predmet potpada zovem njegovim svojstvima, tako da je

"biti x je svojstvo od y "

samo drugi izraz za

" x potpada pod pojam y ".

Ako predmet x ima svojstva a , b i c onda ih mogu obuhvatiti u d , tako da je svejedno da li kažem x ima svojstvo d ili da li kažem x ima svojstvo a , b i c . Tada a , b i c nazivamo oznakama pojma d i istovremeno svojstvima od d . Jasno je kako je veza a i b potpuno različita od b i c i kako je stoga ponuđen različit naziv. x potpada pod pojam d , ali d , koji je sam pojam, ne može potpasti pod pojam prvog stupnja a , nego bi mogao stajati u sličnoj vezi s pojmom drugog stupnja. Nasuprot tome, d je podređen a .

Razmotrimo k tome jedan primjer! Umjesto da kažemo:

"2 je pozitivan broj" i

"2 je cijeli broj" i

"2 je manji od 10"

možemo također reći:

"2 je pozitivan, cijeli broj manji od 10".

Ovdje se pojavljuju

biti pozitivan broj,

biti cijeli broj,

biti manji od 10

kao svojstva predmeta 2, istovremeno kao oznake pojma

pozitivan cijeli broj manji od 10.

Ovaj nije niti pozitivan, niti cijeli broj, niti je manji od 10. On je doduše podređen pojmu cijeli broj, ali ne potpada pod njega.

Usporedimo, dakle, s time što kaže Kerry u 2. članku str. 424²⁶: "Pod brojem 4 se podrazumijeva rezultat aditivnog spoja 3 i 1. Pojmovni predmet navedenog pojma je pojedinačni broj 4, posve određeni broj prirodnog niza brojeva. Ovaj predmet nosi očigledno upravo u njegovom pojmu navedene oznake i u slučaju da se, kako se doduše mora, odustane od beskrajno mnogo veza u

²⁶[Original citira pogrešno str. 224; op. izd.]

kojima on stoji prema svim ostalim pojedinim brojevima, te ne računa nijednu kao njemu osobitu osim: "#4 je također rezultat aditivnog spoja 3 i 1".

Istovremeno se prepoznaje da je razlika koju sam napravio između svojstva i oznake potpuno izbrisana. Kerry ovdje razlikuje #broj 4 i "#broj 4. Moram priznati kako mi je ova razlika neshvatljiva. #Broj 4 bi trebao biti pojam, "#broj 4 pojmovni predmet, ništa drugo nego pojedinačni broj 4. Da ovdje ne postoji moje razlikovanje pojma i predmeta, nije potrebno dokazivati. Skoro se čini kao da Kerryu, iako maglovito, lebdi pred očima razlika koju činim između smisla i značenja riječi "#broj 4".²⁷ No o značenju se može reći samo to kako je ono rezultat aditivnog spoja 3 i 1.

Jer kako se treba shvatiti "je" u rečenicama "#broj 4 je # rezultat aditivnog spoja 3 i 1" i "#broj 4 je #rezultat aditivnog spoja 3 i 1"? Da li je to čista kopula ili pomaže pri izražavanju logičke jednadžbe? U svakom slučaju mora se izostaviti "#" ispred "rezultat" i rečenica bi tada otprilike glasila:

"#broj 4 je rezultat aditivnog spoja 3 i 1"

i

"#broj 4 je rezultat aditivnog spoja 3 i 1".

Imali bi slučaj da od Kerrya označeni predmeti

"#broj 4" i "#broj 4"

potpadaju pod pojam

rezultat aditivnog spoja 3 i 1.

Moglo bi se samo zapitati po čemu se predmeti razlikuju. Ovdje upotrebljavam riječi "predmet" i "pojam" na meni poznat način. Ono što se čini da Kerry želi reći, ja bih ovako izrazio:

"#broj 4 ima to i samo to svojstvo koje pojam

rezultat aditivnog spoja 3 i 1

ima kao oznaku".

Smisao obje naše prve rečenice bih, dakle, izrazio:

"biti brojem 4 je isto kao i biti rezultat aditivnog spoja 3 i 1";

a onda bi moglo ono, što upravo pretpostavljam kao Kerryevo mišljenje, također biti dano kao:

"#broj 4 ima to i samo to svojstvo koje pojam

broj 4

ima za oznaku".

²⁷Usp. moj gore navedeni članak o smislu i značenju.

Da li je ovo istina, može ostati neodlučeno. Pri riječima "#broj 4" mogli bismo tada određeni član osloboditi navodnih znakova.

No pri pokušaju tumačenja pretpostavili smo da su određeni članovi prije "rezultat" i "broj 4" ipak stavljeni pometnjom u jednoj od obje rečenice. Uzmimo riječi kakve jesu, tako da se njihov smisao može shvatiti samo kao logička jednadžba, kao

"# broj 4 nije ništa drugo nego #rezultat aditivnog spoja 3 i 1".

Određeni član pred "rezultat" je ovdje logički utemeljen samo kada je priznato: 1. da postoji takav rezultat, 2. da nema više od jednog. U tom slučaju, ova veza riječi označuje predmet i valja je shvatiti kao vlastito ime. Ako bi se obje naše rečenice shvatile kao logičke jednadžbe, onda bi iz njih slijedilo da se desne strane slažu, a #broj 4 bi bio '#broj 4 ili, ako se radije želi reći, #broj 4 ne bi bio ništa drugo nego "#broj 4, čime bi razlika koju je napravio Kerry bila neodrživa. Moja zadaća ovdje ipak nije iznijeti prigovore njegovom prikazu. Što on razumije pod riječima "predmet" i "pojam", mene se zapravo ne tiče; ja samo želim osvijetliti moj vlastiti način upotrebe ovih riječi i pritom pokazati kako bezuvjetno odstupa od njegova, htio on to priznati ili ne.

Dakako ja ne oduzimam Kerryu pravo da upotrebljava riječi "predmet" i "pojam" na svoj način, ali bih želio sebi potvrditi i sačuvati to pravo da sam sa svojim označavanjem stvorio razliku od najveće važnosti. Sporazumijevanju s čitateljem stoji na putu posebno čudna zapreka, da naime s izvjesnom jezičnom nužnošću moj izraz, uzet katkada posve doslovno, promašuje misao, tako da spominje predmet na mjestu gdje se mislilo na pojam. Potpuno sam svjestan kako sam u takvim slučajevima upućen na dobrohotnu susretljivost čitatelja koji ne šteti sa zrnom soli.

Možda se misli kako je ova poteškoća umjetno sačinjena, kako se nešto tako nezgodno, što sam nazvao pojmom, ne treba uzimati u razmatranje i kako se može s Kerryem potpadanje predmeta pod pojam sagledati kao vezu, u kojoj se to jedanput može pojaviti kao predmet, a drugi put kao pojam. Riječi "predmet" i "pojam" bi tada služile samo zato da naznače različite pozicije u vezi. To se može učiniti, ali tko vjeruje da je time izbjegnuta poteškoća, vrlo se vara. Poteškoća je samo odgođena, jer ne smiju svi dijelovi mišljenja biti zaključeni, nego barem jedan mora bilo kako biti nezasićen ili predikativan, inače se ne bi držali jedan do drugoga. Tako se ne drži npr. smisao spoja riječi "#broj 2" uz "#pojam primbroja" bez vezivnog sredstva. Takvo sredstvo primjenjujemo u rečenici "#broj 2 potpada pod pojam primbroja". Ono je sadržano u riječi "potpada", koja na dvostruki način treba nadopunu: putem subjekta i putem akuzativa; a samo putem te nezasićenosti njezinog smisla kadra je

poslužiti kao vezivno sredstvo. Tek kada je nadopunjeno u tom dvostrukom pogledu, imamo zaključeni smisao, imamo misao. O takvim riječima i vezama riječi kažem kako znače neki odnos; kod odnosa imamo istu poteškoću koju smo kod pojma željeli izbjeći. Jer s riječima "odnos potpadanja predmeta pod pojam" ne označujemo odnos, nego predmet, a tri vlastita imena, "broj 2", "pojam primbroja", "odnos potpadanja predmeta pod pojam" odnose se međusobno isto tako kruto kao prva dva, kako god ih postavimo, ne dobivamo rečenicu. Tako lako uviđamo kako se poteškoća koja leži u nezasićenosti dijela misli doduše odgađa, ali se ne da ukloniti. "Zaključeni" i "nezasićeni" su doduše samo slikoviti izrazi, ali ovdje hoću i mogu dati samo mig.

Sporazumijevanje može biti olakšano ako čitatelj uspoređuje moj spis Funkcija i pojam. Naime, kod pitanja što se u analizi zove funkcijom, naići će se na istu zapreku, a pomnijim promatranjem iznaći će se da je ona utemeljena u samoj stvari i prirodi našeg jezika i da se izvjesna neprimjerenost jezičnih izraza ne da izbjeći, te kako ništa drugo ne preostaje, nego postati je svjestan i uvijek je uvažavati.

Preveo s njemačkoga:

Mladen Iličković